

Шевченко Сергій Леонідович
доктор філософських наук, професор,
професор кафедри філософії, біоетики та історії
медицини Національного медичного університету
імені О. О. Богомольця
ORCID 0000-0002-9713-3402
ex.theology@gmail.com

РЕВІТАЛІЗАЦІЯ ЦІННОСТЕЙ ХРИСТІЯНСЬКОЇ КУЛЬТУРИ В ТВОРЧОСТІ ПАУЛЯ ТІЛЛІХА

Метою дослідження є розгляд теоретичних засад теології культури Пауля Тілліха, який утвердив важливий для культури сучасної доби постулат “мужності бути” – динамічне самоутвердження людини всупереч кризі цінностей християнського світу. **Методологія** дослідження полягає у застосуванні методів аналізу, синтезу, порівняння, узагальнення, а також у використанні термінологічного, ідейно-змістового й історико-філософського підходів. Це дало змогу розкрити особливості переосмислення цінностей християнської культури в працях П. Тілліха “Систематична теологія”, “Теологія культури”, “Динаміка віри”, “Мужність бути”, які і репрезентують органічність представлення теологічної та антропоцентричної картини ціннісних координат в культурологічній площині. **Наукова новизна** полягає у висвітленні концепції позитивної ревіталізації цінностей християнської культури у творчості П. Тілліха. У **висновках** підкреслюється, що концептуальне розуміння релігії Тілліхом передбачає елімінацію розподілу між сферою сакрального і секулярного. Співвідношення релігії та культури пов’язане у П. Тілліха з його визначенням релігії як субстанції культури, а культури – як форми релігії.

Ключові слова: культура, християнство, цінності, “нова мораль”, духовність.

Шевченко Сергей Леонидович, доктор философских наук, профессор кафедры философии, биоэтики и истории медицины Национального медицинского университета имени А. А. Богомольца

Ревитализации ценностей христианской культуры в творчестве Пауля Тиллиха

Целью исследования является рассмотрение теоретических основ теологии культуры Пауля Тиллиха, который утвердил важный для культуры современности постулат “мужества быть” – динамического самоутверждения человека вопреки кризису ценностей христианского мира. **Методология** исследования заключается в применении методов анализа, синтеза, сравнения, обобщения, а также в использовании терминологического, идейно-содержательного и историко-философского подходов. Это позволило раскрыть особенности переосмысления ценностей христианской культуры в работах П. Тиллиха “Систематическая теология”, “Теология культуры”, “Динамика веры”, “Мужество быть”, которые и представляют органичность теологической и антропоцентрической картины ценностных координат в культурологической плоскости. **Научная новизна** заключается в анализе концепции позитивной ревитализации ценностей христианской культуры в творчестве П. Тиллиха. В **выводах** доказано, что концептуальное понимание религии Тиллихом предполагает элиминацию размежевания сферы сакрального и секулярного. Соотношение религии и культуры связано у П. Тиллиха с его определением религии как субстанции культуры, а культуры – как формы религии.

Ключевые слова: культура, христианство, ценности, “новая мораль”, духовность.

Shevchenko Serhii, Doctor of Philosophical Sciences, Professor of the Department of Philosophy, Bioethics and History of Medicine of the O. Bogomolets National Medical University, Kyiv, Ukraine

Revitalization of the Christian culture values in the work of Paul Tillich

Purpose of the article is to examine the theoretical foundations of Paul Tillich's theology of culture, which affirmed the necessary postulate of "courage" – the powerful self-affirmation of man despite the Christian world values crisis. **The methodology** of the research consists in the application of analysis methods, synthesis, comparison, generalization, as well as in the use of terminological, ideological-content and historical-philosophical approaches. The mentioned issue allowed us to reveal the features of rethinking the values of Christian culture in the works of P. Tillich "Systematic Theology," "Theology of Culture," "Dynamics of Faith," "Courage," representing the organic representation of the theological and anthropocentric value of coordinates in the cultural plane. **The scientific novelty** lies in the fact that in the domestic history of philosophy, religious studies and cultural studies for the first time, the concept of the positive revitalization of Christian culture values are analyzed in the works of P. Tillich, and its specificity was substantiated. There were characterized the categories and concepts that form the basis of the Tillich theology of culture ("ethical ethics", "courage to be", "anxiety", "marginal interest", "ultimate concern", "new being", "new morality"). **Conclusions.** In the conclusions, it is proved that the conceptual conception of religion by Tillich consists of the disappearance of the distribution between the sphere of sacral and secular. The ratio of religion and culture is connected with P. Tillich with his definition of religion as a substance of culture, and culture is a form of religion. Culture should be described regarding movement, which is dominant in the time of the corresponding historical period. Trying to solve the problem of the value priorities of the authentic existence of man in the context of the transformation of her religious worldview, P. Tillich contrasts modern morality with the "new" morality of a religious, highly spiritual person; reanimates traditional, faith, love, justice, freedom, humanity; warns of the threat of mass conformism, which is increasingly formed under the influence of the ideology of liberal humanism in modern democratic countries.

Key words: culture, Christianity, values, “new morality”, spirituality.

Актуальність теми дослідження. Сучасне суспільство впритул зіткнулося з проблемою кризи прозахідних цінностей, які були сформовані ще за часів Просвітництва – еволюційного й безумовного

прогресу, гуманізму, раціональності, свободи, їх перманентною переоцінкою й напруженим пошуком нових орієнтирів існування. Але ж кожне покоління і раніше привносило нові цілі та зміст в існування людської цивілізації, продовжуючи процес безупинного розвитку світоглядних концепцій. Тому і в умовах новітньої кризи сучасної християнської культури багато мислителів вбачають у поєднанні екзистенціалізму та теології своєрідну можливість адаптації християнства не лише до реальної ситуації сучасної людини, але й трансформацію його ціннісної доктрини для його “духовної реанімації”. Чільне місце серед них посідає й постать відомого протестантського теолога й філософа – Пауля Тілліха – одного з головних архітекторів нової теологічної структури, що була зведена на руїнах ідеалістичного лібералізму.

Стан наукової розробки проблеми. Співвідношення світського та релігійного сприйняття буття, переосмислення традиційних цінностей в умовах швидкоплинного розвитку культури, християнство як шлях до подолання відчуження, амбівалентність гуманізму відносно людяності в поглядах П. Тілліха – питання, до яких зверталися у своїх працях Г. Ваганян, Г. Д. Ємельяненко, К. Гамільтон, А. Кокрейн, С. Льозов, Б. Мартін, Т. Ліфінцева, С. В. Таранов, Н. Б. Хегглунд, У. Хортон, С. Юліна та інші дослідники. Однак, зазначені нами питання і до сьогодні залишаються малодослідженими й недостатньо висвітленими у релігієзнавчій, історико-філософській та культурологічній літературі. Християнство в систематичній теології П. Тілліха загалом інтерпретувалося в культурному контексті як “релігія конкретного Духу”. Це визначення належало самому П. Тілліху, який саме так називав релігію, яка поєднує в собі універсальні і конкретні аспекти” [9, 87]. При цьому американський теолог зазначав і те, що його принципове, стрижньове запитання формулювалося наступним чином: “А чи може християнська Звістка бути пристосованою до сучасного мислення так, щоби не втратити при цьому свій сутнісний та унікальний характер?” [7, 15].

Виклад основного матеріалу. Аналізуючи різні форми самотійного спасіння, до яких намагалися звертатися люди в ході історії, П. Тілліх доходить висновку, що всі вони зазнали невдачі: юридичний, аскетичний, містичний, сакраментальний, доктринальний і емоційний способи такого спасіння як приклади в історії релігії всі мають свою цінність. Однак жоден з них не виявився повністю і однозначно спроможним воз’єднати людину з Богом і вилікувати її від протиріч і конфліктів екзистенційного становища – стану відчуження. Для П. Тілліха важливі не ідеї про майбутнє царство, а саме християнство з його цінностями як шлях виходу з розірваності сучасного існування, усвідомлення цілісності, яка можлива тільки в Богові. П. Тілліх бажав створити синтез культури, де гуманізм і християнство об’єдналися б в досконалії гармонії.

Чітко усвідомлюючи кризу цінностей у сучасному для нього християнському світі, П. Тілліх в центрі уваги своєї філософської теології ставить людські дії, їх зміст і цілі, а ідеалом у нього виступає суспільство, яке не знає розділення, яке б пододало безодню поміж світським, мирським і духовним існуванням, розрив, який є страшним за своїми наслідками як для світської культури, так і для самої християнської віри і церкви. Діалектичність теології П. Тілліха саме у тому і полягає, щоби долати обидві крайнощі – “мирської автономії” та повністю секуляризованої культури і теології, яка відкидає присутність Бога в людському житті, самому по собі обезбоженому і, в цьому розумінні, світському.

Думка П. Тілліха перетинає кордони філософії, теології і психології, його філософська теологія прагне співвіднести між собою одкровення й історичну ситуацію (“кайрос”), християнську віру і світську культуру ХХ ст. Це веде до переосмислення основоположних понять самої християнської традиції. “Бог” стає “основою буття”, “віра” – “граничною захопленістю”, “гріх” – “відчуженням від буття”, “благодать” – “прийняттям”. Центральний для Реформації принцип “виправдання вірою” трансформується у принцип “виправдання сумнівом”. У своїх працях П. Тілліх окреслює низку ідей, притаманних континентальній Європі, до яких сприйнятливою стала американська теологія. І серед них виділяє головну – ідею “необхідності впровадження “екзистенціального мислення” у теологію та філософію” [6, 456]. Слово “екзистенціальний”, таким чином, означає мислення у сфері етичних рішень, політичного радикалізму, граничної зацікавленості, тобто, означає мислення, що відбувається з пристрасстю та захопленістю. Постулюючи автентичність “екзистенції” як найвищу цінність та сенс “нової реальності”, П. Тілліх показує й амбівалентність гуманізму в зіставленні його з людяністю. Людяність, як і справедливність, – це підлегла гуманізму поняття. А гуманізм – це позначення внутрішньої мети будь-якої культурної діяльності.

Усвідомлюючи амбівалентність гуманізму, П. Тілліх ставить не прості запитання: “Чи ліберальний гуманізм у його формі, що переважає у більшості західноєвропейських країн, також можна вважати квазірелігією й притому не менш потужною? І це не просто теоретичне питання: мова йде про практичну спроможність Заходу протистояти натиску цих квазірелігій сьогодні” [5, 401]. У сучасну добу, продовжує власну думку мислитель, “... християнський універсалізм трансформувався в гуманістичний релятивізм” [5, 416]. І тому: “... У зв’язку з цим ми повинні визнати, що християнство перетворилось в одну з релігій, замість того щоб залишатися центром кристалізації всіх позитивних релігійних елементів, підкорюючи їх власним критеріям. Значною мірою саме внаслідок цієї помилки християнство стало об’єктом критики” [5, 435].

Надзвичайно актуальну проблему в контексті розглядуваного співвідношення “гуманізм – людяність” порушує П. Тілліх, а саме: проблему цілей освіти та взаємозв’язку між ними. У своїй концепції

освіти він наголошує на тому, що: "... Протягом ХІХ ст. технічний ідеал освіти значною мірою підпорядкував собі гуманістичний. Гуманізм став порожнім, позбавленим творчого змісту" [4, 345]. "Оскільки гуманізм став внутрішньо порожнім, й таким же став гуманістичний ідеал освіти. Не дивно, що ця подвійна порожнеча, порожнеча пристосування до потреб індустріального суспільства та порожнеча культурних цінностей, відношення до яких позбавлене граничної зацікавленості, призводить до байдужості, цинізму, відчаю, розумових відхилень, дитячої злочинності, відрази до життя" [4, 347- 348]. На основі сучасних реалій, еволюції уявлень та переоцінки цінностей, роздуми американського мислителя є вкрай важливими. Зокрема, його наголошення на тому, що людство не повинне забувати і про те, що "демократія може призвести до створення масового конформізму, який для динамічного елементу в історії і його революційного вираження набагато небезпечніший, ніж відкрито діючий абсолютизм. Царство Боже настільки ж вороже усталеному конформізму, як і негативістському нонконформізму" [8, 343 – 344].

Трансформація релігійного світогляду більшості європейців (й американців) у бік примітивного моралізму дає новий поштовх до глибшого вивчення творів П. Тілліха, в яких також порушується, не менш актуальна ніж попередня, проблема співвідношення моралізму та моральності. Адже, як зазначає П. Тілліх, "... Мораль – це така функція життя, за допомогою якої починає існувати сфера духу. Мораль – це конституююча функція духу" [8, 40], і лише у Духовному Співтоваристві вона детермінована благодаттю. Будь-яка система моралі, позбавлена граничної зацікавленості як своєї основи, на думку мислителя, вироджується у спосіб пристосування до соціальних потреб, незалежно від того, чи мають вони граничне виправдання чи ні. І та нескінченна пристрасть (поняття філософії С. К'єркегора, перейняте й трансформоване П. Тілліхом в "граничну зацікавленість" – С. Ш.), яка була характерна для справжньої віри, випаровується, й її замінює раціональний розрахунок, нездатний вистояти перед наступом ідолюкклонницької віри. Саме це відбулося повсюдно у Західній культурі. Поки що це приховується за тим фактом, що численні представники гуманістичної віри володіли та володіють до цього часу більшою моральною силою, аніж члени якої-небудь діючої релігійної громади. Але це – тимчасово. У цих людях ще присутня віра, гранична зацікавленість людською гідністю та особистого самоздійснення. У них присутній релігійний зміст, який, однак, може бути розтрачений наступними поколіннями, якщо віра не буде оновлена. А це можливо лише в спільноті віри, в умовах постійного впливу її міфологічних і культових символів. П. Тілліх обгрунтовує тезу про те, що "... Культ і міф зберігають життя віри" [2, 212], а "... в християнській теології значною мірою може бути подоланий моралізм" [4, 327].

У своїй "теономній етиці" П. Тілліх, розрізняючи моралізм і моральність, протиставляє обумовленим моралізмам – безумовну моральність, моралізму авторитету – моральність ризику ("Істинна моральність – моральність ризику. Це моральність, заснована на "мужності бути", динамічному самоутвердженні людини як людини. Щоби здійснити остаточний крок до свого якісного перевтілення, вважає філософ, кожна людина повинна мати "мужність бути" – бути собою. Саме "мужність бути собою", як стверджував це П. Тілліх, спроможна позбавити західне суспільство тієї ментальності, яка створює концептуальну структуру техніко-математичного пояснення світу засобами природознавства, раціоналістичну концепцію реальності як машини з навіки незмінними законами руху, що виявляються у безкінечно відтворюваних і передбачуваних природних процесах, і яка, у свою чергу, настільки потрапляє під її чари, що сама перетворюється на частину цієї машини, у фрагмент цього вічно тотожного собі процесу. "Підкорюючись власному витвору, – як пише мислитель, – ця ментальність саму себе розглядає як механізм, забуваючи про те, що він нею ж і створений. Це становить велику загрозу для західної культури. Вона знаменує втрату попередніх цінностей, а втратити їх – іще страшніше, аніж ніколи їх не мати [3, 218-219].

Найвідомішою працею, яка демонструє цей аспект теологічно-філософської спадщини Тілліха є, безумовно, праця "Мужність бути" (1952), в якій він пропонує читачу своє розуміння природи людської тривоги й описує можливі шляхи її подолання. Застосування поняття "мужності" стало для Тілліха прекрасним засобом для онтологічного аналізу реальності, зокрема, для розгляду категорій "буття", "небуття", "тривоги", "самоствердження" тощо. Тривогу Тілліх інтерпретує як "екзистенційне усвідомлення небуття" [1, 30]. Тут ми підходимо до іще одного важливого питання, порушеного в екзистенціалізованій теології Тілліха, а саме питання про те, яким чином християнство співвідноситься з секулярною культурою. Його розв'язанню присвячена праця "Теологія культури" (1959). У ній автор розглядає релігію, як аспект людського духу, і це зближує його погляди з екзистенціальним персоналізмом М. Бердяєва. Тілліх слушно наголошує на тому, що "Східне християнство рано зробилося релігією містицизму і таїнств. Воно є типом релігії, який можна виявити повсюдно в історії: в релігії цього типу акцент робиться на присутності Священного, на сакральній містичній єдності з Божественним, на інтуїтивному відчутті Божественної присутності, яка виявляє себе як духовна глибина усього сущого в природі та історії. Це – релігія зримої краси, літургійної досконалості, теологічних роздумів, містичного екстазу, але не релігія соціальної і політичної дії та змін. Вона трансцендентує даний порядок речей, не намагаючись змінити його" [4, 370].

Аналізуючи культуру, Тілліх виказує екзистенціально-історичне та екзистенційно-етичне, а не теоретичне розуміння релігії. Для нього Ісус Христос, принесений в жертву, "створить нову реальність,

яку у вигляді спільноти в історії втілює Церква” [9, 265]. Мислитель також застерігає: “Біблія бореться за Бога проти релігії” [5, 438]. Звідси випливає, перший висновок екзистенціалізованої концепції релігії Тілліха про те, що безумовне домагання християнства співвідноситься не з християнською Церквою, а з тією подією, на якій Церква заснована. “Якщо вона, – на думку мислителя, – не підкоряється думці, проголошеній Церквою, то стає ідолюклонницькою стосовно себе самої. Таке ідолюклоніння – її постійна спокуса саме тому, що вона – це носій Нового Буття в історії. У цій якості вона судить світ самим фактом своєї присутності. Але Церква теж належить до світу і підлягає суду, яким вона судить світ. Церква, яка намагається виключити себе з такого суду, втрачає право судити світ і справедливо засуджується світом. У цьому, – на думку Тілліха, – і полягає трагедія католицької церкви. Її поводження з культурою засноване на небажанні підкоритися суду, нею самою проголошеному. Протестантизм, принаймні теоретично, чинить супротив цій спокусі, хоча реально знову і знову по-різному у нього впадає” [4, 265].

Другий наслідок концептуального розуміння релігії Тілліхом полягає у зникненні розподілу між сферою сакрального і секулярного. Третій – стосується співвідношення релігії та культури, де: “... Релігія – субстанція культури, культура – форма релігії” [4, 266]. Тілліх вважає, що культура повинна описуватися у категоріях руху, який є домінуючим у часі відповідного історичного періоду. Дух панівного руху у його час був духом індустріального суспільства. І він містив у собі протест екзистенційного аналізу тогочасного трагічного становища людини. Висновки. Отже, думка Тілліха перетинає кордони філософії, теології та психології, а його філософська, екзистенціалізована теологія прагне співвіднести між собою Одкровення й історичну ситуацію (“кайрос”), християнську віру і світську культуру ХХ століття. Специфіка тілліховського оновлення протестантизму полягала у тому, що Тілліх завдяки застосуванню екзистенціалістської термінології модернізував протестантизм без відриву від тієї культурної ситуації в якій сам перебував. Його “теологія культури” прагнула виявити конкретний релігійний досвід, що знаходиться в основі культури в усіх її проявах. Релігія розглядалася ним як субстанція культури, а не як одна з її сфер. Намагаючись розв’язати проблему ціннісних пріоритетів автентичного існування людини в контексті трансформації її релігійного світогляду, П. Тілліх протиставив моралізму ХХ століття – “нову” мораль релігійної високодуховної людини; на противагу ж цинізму, відчаю, байдужості – спробував реанімувати традиційні цінності любові, віри, справедливості, свободи та людяності.

Література

1. Тиллих П. Мужество баты. Избранное: теология культуры; пер. с англ. Е. Г. Галагушкин, О. В. Боровая, Т. И. Вевурко и др. М.: Юрист, 1995. С. 7-131.
2. Тиллих П. Динамика веры. Избранное: теология культуры; пер. с англ. Е. Г. Галагушкин, О. В. Боровая, Т. И. Вевурко и др. М.: Юрист, 1995. С. 132-215.
3. Тиллих П. Кайрос. Избранное: теология культуры; пер. с англ. Е. Г. Галагушкин, О. В. Боровая, Т. И. Вевурко и др. М.: Юрист, 1995. С. 216-235.
4. Тиллих П. Теология культуры. Избранное: теология культуры; пер. с англ. Е. Г. Галагушкин, О. В. Боровая, Т. И. Вевурко и др. М.: Юрист, 1995. С. 236-395.
5. Тиллих П. Христианство и встреча мировых религий. Избранное: теология культуры; пер. с англ. Е. Г. Галагушкин, О. В. Боровая, Т. И. Вевурко и др. М.: Юрист, 1995. С. 396-441.
6. Тиллих П. Кьеркегор как экзистенциальный мыслитель. Избранное: теология культуры; пер. с англ. Е. Г. Галагушкин, О. В. Боровая, Т. И. Вевурко и др. М.: Юрист, 1995. С. 455-458.
7. Тиллих П. Систематическая теология. Т. I-II. Пер. с англ. Т. Лифинцева (том I), О. Р. Газизова, В. М. Ошеров, В. В. Рынкевич (том II); отв. ред. О. Р. Газизова]. М.; СПб.: Университетская книга, 2000. 463 с.
8. Тиллих П. Систематическая теология. Т. 3. Пер. с англ. О. Я. Зоткина; отв. ред. О. Р. Газизова. М.; СПб.: Университетская книга, 2000. 415 с.
9. Tillich P. *The Future of Religions*. New York: Greenwood Pub Group, 1976. 94 p.

References

1. Tillich, P. (1995). Courage to be. In P. Tillich. *Selected: Theology of Culture* [E. Galagushkin, O. Borovaya, T. Vevyurko and others, Trans.]. Moscow: Jurist, 7-131 [in Russian].
2. Tillich, P. (1995). Dynamics of Faith. In P. Tillich. *Selected: Theology of Culture* [E. Galagushkin, O. Borovaya, T. Vevyurko and others, Trans.]. Moscow: Jurist, 132-215 [in Russian].
3. Tillich, P. (1995). Kairos. In P. Tillich. *Selected: Theology of Culture* [E. Galagushkin, O. Borovaya, T. Vevyurko and others, Trans.]. Moscow: Jurist, 216-235 [in Russian].
4. Tillich, P. (1995). Theology of Culture. In P. Tillich. *Selected: Theology of Culture* [E. Galagushkin, O. Borovaya, T. Vevyurko and others, Trans.]. Moscow: Jurist, 236-395 [in Russian].
5. Tillich, P. (1995). Christianity and the meeting of world religions. In P. Tillich. *Selected: Theology of Culture* [E. Galagushkin, O. Borovaya, T. Vevyurko and others, Trans.]. Moscow: Jurist, 396-441 [in Russian].
6. Tillich, P. (1995). Kierkegaard as an existential thinker. In P. Tillich. *Selected: Theology of Culture* [E. Galagushkin, O. Borovaya, T. Vevyurko and others, Trans.]. Moscow: Jurist, 455-458 [in Russian].
7. Tillich, P. (2000). *Systematic theology*. T. I-II. [T. Lifintseva (Volume I), O. Gazizova, V. Oshero, V. Rynkevich (volume II), Trans.; O. Gazizova (Ed.)]. Moscow, St. Petersburg: University Book [in Russian].
8. Tillich, P. (2000). *Systematic theology*. T. 3. [O. Zotkina, Trans., O. Gazizova (Ed.)]. Moscow, St. Petersburg: University Book [in Russian].
9. Tillich, P. (1976), *The Future of Religions*. New York: Greenwood Pub Group.